

КИТИЦЯ КВІТІВ – СИМВОЛ СВІТОВОГО ДЕРЕВА

Найкращим подарунком вважається китиця (букет) квітів. Квіти, рослини – незамінні атрибути релігійних обрядів, родинних свят та інших урочистостей.

Проаналізуємо деякі особливості традиційного обрядового квітчання¹. Як свідчать писемні джерела і польові матеріали, в обрядах побутувала і дерев'яниста (деревця, гілки), і трав'яниста рослинність, здебільшого складена в композиції, а також малюнки та штучні аналоги. Проте подібну обрядову функцію могли виконувати і деревце, і гілля, і трав'янисті рослини, наприклад: май – атрибут Зелених свят.

У весільному обряді використовувалося деревце (інші локальні назви – гільце, райське деревце, різка, сосонка, теремка, тривольцеве галуззя, йолка, вільце, теренце, шишка, дівування). Відповідно до місцевих традицій для одягання весільного деревця зрубували вершечок сосни, ялини, ялиці, вишні, яблуні, а подекуди випікали його з тіста. Пильнували, щоб кількість гілок на ньому була непарною. Деревце встромляли в калач².

На Покутті (Снятинщина) заготовляли таке деревце, щоб було заввишки від столу до стелі. У деяких селах головну прикрасу на верхівці деревця називали “квіткою”. Вона складалась з пари саморобних квіток, від яких додолу спадав “чіпець” – довга ажурна витинанка; паперові квіти прив'язували і до кожної гілки. В окремих селах верхівкова оздоба називалася “коси”. Це дві квітки, у центрі кожної з яких було по два пера з хвоста когута, довкола них – пучки васильку, а посередині – п'ять висушених “гвоздиків” (чорнобривців). Додолу звисали “чіпці”. Раніше подекуди деревце вбирали тільки кольоровими “гиблівками” (тоненькими дерев'яними стружками), тепер – пучками порізаного паперу. На вершечку укладали три паперові квітки з довгим “деревцем”, трьома-п'ятьма пір'їнами когута і барвінком. Верхівку деревця могли прикрашати ще калиною, колосками пшениці, жита, паперовими квітами: раніше – кольоровими, тепер – білими.

На Коломийщині подекуди на верхівку деревця чіпляли васильок і велику “ключку” (паперовий бант, кокарда), а на кінчики кожної гілочки – по чотири білі з-під крила гусячі пір'їни і малі “ключки” з кольорового паперу або дерев'яних стружок.

У селах Тисменицького району деревце прибирали ще й кукурудзяними качанами. Виверчували у старому качані дірку, туди встромляли “шпичку”, а її прикріплювали до вершка сосни. Інші прикраси виготовляли з паперу. Коровай, в якому стояло деревце, обвивали червоною стрічкою. До верхівки деревця прикріплювали по три кияхи (качани) кукурудзи, яблука, живі квітки, а також три види злаків – овес, жито, пшениця. Усе це оформляли васильком. Деревце нижче верхівки прикрашали кольоровим папером (тепер – білим).

Гільце-деревце супроводжувало всі весільні дійства. Його вносили до хати обережно, щоб не зламати, “аби не поламати життя молодим”. Також не сміла впасти “квітка” з деревця³.

У праці Хв. Вовка знаходимо, що “приготовання гільця має цілком видатний релігійний характер і відбувається дуже урочисто, за встановленим ритуалом. Спочатку хор дружок просить у Бога, у святих, у батьків молоді та у всіх присутніх благословення розпочати вити вільце. Потім батьки молоді перші починають прикрашати деревце. Чіпляють стрічки, квіти тощо на самому вершку його; потім, за порядком віку та близькості споріднення, роблять це й усі інші, поступово спускаючись по гільцеві згорі

вниз. Поки все це проводиться, хор не перестає співати різних ритуальних пісень. В одних із цих пісень хор просить старостів піти до лісу та зрубати велику сосну, принести її та поставити на стіл на срібному полумиску. В інших – товаришів молодого посилають на море зібрати золоті пера міфологічної птиці, “золоте пір’я” риби-щуки тощо. В одній з пісень говориться про маленьку качечку, що пливе по “Дунаю”,... та збирає з дна його золото для оздоблення гільця”. Наприкінці весільної церемонії завершувалась і ритуальна функція гільця. Відповідно до місцевих традицій, його спалювали, розсипавши попіл по саду, вміщували на плодючому дереві біля хати молодої або розламували і гілочки роздавали гостям, а відрубаний вершечок молоді підвішували в хаті під стелею⁴.

Вважають, що гільце символізує прощання з дівуванням і парубкуванням. Однак Кс. Сосенко, досліджуючи українські колядки, виявив міфологічну функцію деревця: дівчина повинна стерегти райське дерево, його овочі або золоту ряску і зберігати ці скарби для молодця, свого майбутнього милого. Вчений стверджував, що “гільце на короваю... є, без сумніву, символом райського дерева”⁵.

На Чернігівщині своєрідно відбувалося весілля останньої дитини в сім’ї. Із завершенням весілля гості закопували посеред двору величезного зрізаного дуба⁷.

Увійшло в традицію відзначати завершальний етап будівництва нової хати “квіткою” на першій крокві. Подекуди “квітку” на хату клали тричі: на фундамент, на сволок, на верх. “Квіткою” могло бути невелике деревце ялини, гілка вишні або хрест із живого дерева в корі. Смерічку оздоблювали паперовими квітами, “ключками”. Уверху вишневої гілки прив’язували хустку, в яку клали гроші, декорували саморобними квітами, васильком. Хустка з грошима призначалася старшому майстрові. Перехрестя прибирали листям горіха або кукурудзи та живими квітами, а в жнива додавали ще й колоски. Таку “квітку” виготовляли і прибивали самі майстри⁸.

Символічні оздоби з гілок та дерев знаходимо в багатьох обрядах календарного циклу.

В обряді Вербної неділі скрізь в Україні використовуються оздоблені барвінком, ялицею, стрічками чи без прикрас гілки верби – шутка. Сьогодні це здебільшого невеликі гілочки, але в селах західного регіону зберігся звичай посвячувати і значно більші галузки.

Такий звичай є й в інших європейських народів, але у них композиції мають дещо відмінний вигляд і називаються “пальми”. Поляки прикрашають величезні очеретини або жердини 1,5 – 6-и метрової довжини вербою, гілками дерев і кущів. В Австрії колись пастухи приносили з Альпійських гір декількаметрові палиці, прикрашені стрічками, позолотою, горіхами, яблуками (до 200 шт.), весняною зеленню. Тепер їх роблять завбільшки до одного метра⁹.

В Україні гілочки посвяченої верби встромляли на городі, в саду, на полі, а в день св. Юрія (23 квітня) шуткою поганяли корів на перший випас. Побутував також звичай класти цього дня коло воріт віху – скибу дерну із ввіткнутою гілкою зеленої верби, берези, квітучого терну чи глоду. На Покутті цей звичай дійшов донині. Віху – тернову гілку, обв’язану польовими весняними квітами – клали з одного боку воріт. Або ж на кожну шпильку терну нанизували голівки квітів: синіх – сну, живокості, жовтих – Божих пальчиків (первоцвіт весняний). Інший варіант – напередодні дня св. Юрія коло воріт ставили терня, а наступного дня з верби робили віху, яка мала форму хреста: дві палички зарубували, клали одну на одну і терням обмотували навхрест. Поверх терня обплітали віночком (гірляндюю) з польових квітів. Таку віху клали в середині стайні¹⁰.

У багатьох європейських країнах популярними були майські святкування, що

припадали на перший день травня. Найбільш поширеним звичаєм було встановлення у цей день майського дерева на центральній площі поселення. У багатьох народів різними мовами воно називалось маєм¹¹. В Україні майське дерево встановлювали на Зелені свята. На Чернігівщині в клечану суботу, напередодні Трійці, хлопці ставили в центрі села або на вигоні високу тичину, вгорі якої прикріплювали колесо, оздоблене травами, квітами, кольоровими стрічками¹².

У “зелену” суботу ввечері приносили з лісу гілки листяних дерев і прикрашали ними хати (три гілки встромляли перед хатою), господарські будівлі, деколи встромляли в острішок, прибивали їх ззовні на двері та вікна, тини, ворота, а всередині оселі декорували ними ікони, ставили по кутах. Найчастіше для цього ламали гілки липи, клена, рідше – ясена, ліщини, вільхи, верби, береста. Цей звичай називали “вбирати хату”, “покосичити” (“закосичити”), клечати, а дуже часто – маїти. Саме зелене гілля називали клечанням, маєм, масною¹³.

Деревце купальське – важливий елемент обрядовості в день св. Івана, причому, як зазначає дослідник цього звичаю Ю.Климець, “Купала з прикрашеним деревцем – специфічний обряд українців”. Деревце встановлювали, закопуючи нижню частину стовбура в землю, оздоблювали зіллям: польовими маками, волошками, ромашками, сокирками, барвінком, рутою, васильком, чорнобривцями, нагідками. Із цих самих квітів та колосся пшениці або жита сплітали віночки, які також завішували на гільце. Подекуди його вбирали цвітом городніх культур або ж самою городиною, черешневими галузками з ягідками а також кольоровими стрічками, цукерками, печивом, свічками¹⁴.

На Покутті відбувалося аналогічне купальському “свято вільхи” в день св.Петра і Павла. Напередодні свята хлопці зрізували величеньку вільху і ставили її на вигоні. Дівчата прикрашали дерево живими квітами, цукерками, горішками, стрічками та своїми власними хусточками, обв’язаними кольоровими нитками. До верхівки вільхи підв’язували на стрічці калач. Біля цього дерева відбувалися танці й забави¹⁵.

Ще до XIX ст. в Україні 1 вересня відзначалося свято Семена (Симеона Стовпника), в обрядах якого зберігався пережиток культу дерев. На базарах торговці овочами увечері вбирали плодами ялинку. У Києві в цей день деревце (березу, сосну, вишню) прикрашали свічками. А називався обряд “весілля свічки”¹⁶.

У день св. Катерини (24 листопада) дівчата зрізували вишневі гілки і ставили на покуті у пляшку з водою або в горщик із землею. Якщо розцвітуть до Різдва або Нового року, то це обіцяло швидкий шлюб. В Україні побутував й інший звичай, пов’язаний із зимовим цвітінням вишневих гілок: клали у воду гілочки, позначені кольоровими нитками, за кількістю членів сім’ї. Чия гілка швидше зацвіте, той довше житиме¹⁷.

На Різдвяні свята прийнято одягати в хаті ялинку. Прикрашають її яблуками, позолоченими горіхами та цукерками. В с. Пасічна Надвірнянського району Івано-Франківської області мешканці пригадують, що колись давно невеликі ялинки підвішували за вершок до сволока. Старожили вважають, що звичай прикрашати в хаті різдвяну ялинку, принаймні на Бойківщині, був споконвічний¹⁸. Такі переконання бойків не безпідставні. У Польщі також існувала давня традиційна ялинка – “сад” або “полазник”, яку підвішували стовбурцем догори над святвечірнім столом. Це було мале деревце або верхівка ялини, ялиці, рідше сосни, які прикрашалися яблуками, горіхами, колосками, кольоровими стрічками і кружечками кольорових оплатків. Завершенням “полазника” завжди був “світ” – куляста конструкція з оплатків¹⁹.

Дерева в обрядах часто фігурують у дні, наближені до періодів літнього й зимового сонцестоянь та весняного й осіннього рівнодень: купальське дерево і

“вільха” – влітку, “весілля свічки” – восени, ялинка – взимку. А в період весняного рівнодення, очевидно, саме шутка і пальма є відповідними атрибутами, їх можна вважати тотожними дереву. К. Сосенко дотримувався думки про те, що шутка є символом райського дерева.

Різдвяно-йорданську трійцю К. Сосенко теж прирівнював до згадуваної в колядках про почин світу, яка спливла на землю разом із райським деревом, а з нею – і астральний творчий вогонь – місяць, сонце і зоря²⁰. Окрім загальновідомої трійці у вигляді дерев'яного чи керамічного підсвічника для трьох свічок, на Покутті зберіглася ще й інший її взірець. Це – свічка, що височіла посеред китиці сухоцвітів – чотирьох колосків пшениці, васильку, чебрецю, калини, безсмертників та паперових квіточок. Трійця декорована герданом, силянкою, внизу обвита хустиною. Основою виробу була дерев'яна тринога²¹.

Дослідники звичаїв західноєвропейських народів вважають букети квітів та вазони з рослинами пізнішою трансформацією майського дерева. У Франції назва “май” збереглася за атрибутами різних обрядів. Це і карнавальна жердина, і дерево в церемоніях заручин, і дерево або великий букет у весільній обрядодії²². Український май – це також і дерево, і галузки, і букети квітів, і розкидані по долівці рослини.

Світове дерево вважають прообразом японської ікебани – композиції з живих квітів та гілок, основними параметрами якої є вертикальна троїстість, чотири основні напрямки по горизонталі²³.

В українському квітчанні у формі китиці виступають живі або сухі трав'янисті рослини (стебла з квітами або плодами) та штучні, як правило, саморобні, квіти.

Поняття “квітка” вживається, звісно, як означення частини рослини, але також і як відзнака на вбранні молодих, деревце на гребені даху нової хати, сніпок збіжжя в руках дівчини в обжинковому обряді.

Збіжжя в українських обрядах побутує у вигляді першого і останнього снопа на святах урожаю, у святвечірній містерії – “дід” (“дідух”), деколи на весіллях. “Борода” – пучок недожатого і залишеного на ниві жита, в якому кількість стебел часто співпадала з кількістю членів родини. Колоски зв'язували у декількох місцях червоною ниткою і прикрашали квітами. Обжинкова квітка і святвечірній “дід” (“дідух”) виготовлялися як у вигляді снопа, так і в формі композиції з одного осьового і чотирьох бокових снопиків, внизу сплєтених разом або розділених на триногу. “Діда” зберігали від жнив до Різдва підвішеним у кроні яблуні²⁴.

Традиційним у західно- і південноєвропейських народів був звичай вносити на Різдво до хати обрядове поліно – “бадняк”, яке тліло впродовж зимових свят. У нас подекуди теж спалюють “дідуха” наприкінці Водохрещ, а з частини його колосся роблять перевесла і обв'язують ними дерева в саді. Цілком імовірно, що “дід” (в'язка злаків), і “бадняк” (частина дерева) – це два компоненти одного давнього міфологічного поняття.

На думку К.Сосенка, пшениця як райське дерево – унікальний образ в космологічних переказах світу, що трапляється лише в українців, юдеїв та арабів. Дівчина, що виступає в обрядах зі збіжжям – це службениця райського дерева. “І українського Дідуха в подібі снопа пшениці можна вважати за символ райського дерева...”²⁵. Структура “дідуха” і трійці – їх осьова тричленність і горизонтальна чотиривекторність – дещо нагадують принцип побудови ікебани, прообразом якої було Світове дерево.

Відповідно до місцевих традицій прийнято посвячувати в церкві букети з фруктів, овочів та квітів в день муч. Маккавеїв, на Спаса або на свято Успіння. Наприклад, в

центр маковійської композиції клали мак, довкола – цвіт кукурудзи, бульби, городові квіти, м'яту. В іншому варіанті китицю плоскої форми утворювали 5-6 чи 12 головок маку, декорованих чічками (квітами), зверху прибраних дрібною зеленню. Для спасівського букета 3-5 яблук встромляли на палички. Кукурудзяний качан облуплювали і шумелиння відгинали догори, всередину вставляли насилені яблука, “голінаті” (немахрові) айстри і 3-5 маківок²⁶.

Можна здогадуватися, що маковійсько-спасівсько-успенські китиці із зілля та овочів-фруктів аналогічні обрядовому “осінньому” дереву: з плином часу, втрапивши первісне космологічне значення, ці обряди могли зміститися з вересня на серпень і пов'язатися із серпневими святами урожаю.

Окрім об'ємних композицій із живих, сухих та штучних квітів, знаходимо приклади українського квітчання й у вигляді аплікацій на віконному склі, і у рослинному орнаменті настінного розпису селянських хат; ці варіанти мають неабияку композиційну подібність.

На Львівщині (Сокальський район) до дня Богоявління виготовляли прикраси на вікна із житньої чи пшеничної соломи, взятої із “дідуха”. Кожна шибка мала свій візерунок, але всі вони підпорядковувалися єдиному композиційному задуму. Основою орнаменту були вертикальна і горизонтальна соломини, які утворювали хрест, тому і назва цих прикрас – хрестики. Візерунки створювалися внаслідок комбінування різних елементів – хрестиків, зірочок, ромбів, трикутників, кіл, прямих ліній. Були й деякі різновиди узорів – деревце, квітка та ін. Переважно ці композиції укладали симетрично відносно поздовжньої осі²⁷.

На Покутті перед Зеленими святами колись робили узори на шибках з частинок листків любистку. Часто візерунок мав форму “вазона”, а в узорі обов'язковим був хрест. Викладання такого орнаменту мало назву “злотити вікна”²⁸.

Настінні розписи докладно проаналізував О.Найден. Найтипівшим взірцем таких візерунків є “вазон”. У “вазонах” Уманщини дослідник виявив образи архаїчної фольклорності, залишковий космологізм. Характерною стильовою рисою цих малюнків є конструктивність, визначена геометричність, симетричний принцип їх побудови. На думку вченого, більшість типів “вазонів” цього регіону початку ХХ ст. свідчать про втілення символічного образу дерева, а не трав'янистої рослини. А вже більш пізні “вазони” цієї й інших місцевостей України еволюціонували в натуралізовану квітку у вазоні та букет. Отже, у “вазонах” настінних розписів можна розглядіти рудиментарний образ “Світового дерева”, “Чудесного дерева” або “дерева життя”, що є графічним виразом одного з найстародавніших загальнолюдських уявлень про устрій світу.

Українські хати розписувалися, як правило, двічі на рік – після мащення перед весняними та осінніми святами. Настінний розпис, окрім естетичної, виконував ще й функцію знака, який повідомляв про важливу подію в родині або явище в природі.

Образ дерева має ряд аналогій з фольклорними мотивами українських колядок та щедрівок. “Однак, – пише О.Найден, – було б неправомірним розглядати настінний розпис як прямі ілюстрації пісенних мотивів. Скоріше можна говорити про деяку нормативну сюжетну й смислову спільність, зумовлену синкретичністю мистецтва, створюваного в селянському середовищі. Тому зовнішні, формальні, й внутрішні, смислові, риси “вазонів”, що відповідають рисам пісенних образів і мотивів, слід розглядати як аналогії, що мають місце внаслідок спільності колективних світоглядних принципів фольклорного осмислення світу”²⁹.

Отже, наведені приклади дають підстави вважати китицю квітів та гілок, сніп збіжжя, “хрести” й “вазони” віконних аплікацій та настінного розпису семантичними

аналогами обрядового дерева. Це наводить на думку, що сучасний букет квітів – найпоширеніша форма квіткової композиції – виник як атрибут сакральної обрядовості, як втілення космологічного образу Світового дерева.

1. Квітчання – прикрашання квітами (Словарь української мови. Упор. Б. Грінченко. – К., 1908. – Т. II. – С.233).
2. Борисенко В.К. Нова весільна обрядовість в сучасному селі (на матеріалах південно-східних районів України). – К., 1979. – С.87; Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988. – С.64
3. Українське традиційне квітчання. Матеріали польових робіт 1995-1999 рр. Зібрала М.Федушак. – Ів.-Франківський краєзнавчий музей, ТЗб-16. – 36 с.
4. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С.197.
5. Українське традиційне квітчання. – С.7, 17, 29.
6. Сосенко Кс. Різдво-Коляда і Щедрий Вечір: культурологічна оповідь. – К., 1994. – С.131.
7. Українське традиційне квітчання. – С. 31.
8. Українська минувшина. – К., 1993. – С.30; Українське традиційне квітчання. – С.14-15, 19, 32.
9. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы кон. XIX – нач. XX в. Весенние праздники. – М., 1977. – С.199, 208.
10. Українське традиційне квітчання. – С.16, 18, 22.
11. Календарные обычаи и обряды... – С.45, 233, 311.
12. Скуратівський В. Покуть. – К., 1992. – С.162.
13. Маркевич М. Обычаи, поверья, кухня, и напитки малороссиян. Репринт. воспр. – К., 1991. – С.8; Українське традиційне квітчання. – С.3, 18, 28.
14. Климець Ю.Д. Купальська обрядовість на Україні. – К., 1990. – С. 64 – 72.
15. Українське традиційне квітчання. – С.14.
16. Більчук М. Міфопоетичні традиції Русі-України // Культурне відродження в Україні: історія і сучасність. – Львів, 1993. – С.35.
17. Сапіга В.К. Українські народні свята та звичаї. – К., 1993. – С.14; Українська минувшина. – С.199.
18. Українське традиційне квітчання. – С.27.
19. Вуїак J. Tajemnice choinki // Przekroj. – 1968. – №1237-1238. – S.4-5.
20. Сосенко К. Назв. праця. – С.60, 157.
21. Українське традиційне квітчання. – С.23.
22. Календарные обычаи и обряды. – С.45, 198.
23. Пронников В.А. Икэбана или Вселенная, запечатленная в цветке. – М., 1985. – С.110.
24. Кутельмах К.М. Спасова борода: магія чи реальність? Причинки до аграрних мотивів у народних обрядах поліщуків // Народознавчі зошити (Львів). – 1996. – №2. – С.118-119; Українське традиційне квітчання. – С.11.
25. Сосенко К. Назв. праця. – С.81, 91, 228.
26. Українське традиційне квітчання. – С.13, 23, 36.
27. Івасейко С. Узори на вікні // Чарівне веретено: нариси. – Львів, 1990. – С. 73-77.
28. Українське традиційне квітчання. – С.18.
29. Найден О.С. Орнамент українського народного розпису. – К., 1989. – С.22, 64, 76, 78,